

CYRILLE FIJNAUT

OVER GRENZEN

Een leven tussen wetenschap, beleid en actie

2023 Prometheus Amsterdam

Voor Marij

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Prometheus, Postbus 1662, 1000 BR Amsterdam.

© 2023 Cyrille Fijnaut

Omslagontwerp Suzan Beijer

Omslagbeeld Portret door Michel Buylen in de bibliotheek van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid, KU Leuven

Lithografie afbeeldingen BFC, Bert van der Horst, Amersfoort

Zetwerk Elgraphic

www.uitgeverijprometheus.nl

ISBN 978 90 446 5268 0

I

Kind van verschillende werelden

Ik werd op 31 augustus 1946 als vijfde kind geboren in een gezin met zeven kinderen op de Schelsberg 141 in Heerlerheide. De kern van dit dorp, de Bokstraat, aan de noordkant van Heerlen, lag inder tijd als een soort van spin in een dicht web van wegen en spoorlijnen tussen steenkoolmijnen, voormalige bruinkoolgroeves, zilverzandgroeves en steenbakkerijen, en niet te vergeten: koloniën, waar in hoofdzaak mijnwerkers uit heel Europa met hun gezinnen woonden. Geologisch en demografisch was en is Heerlerheide een bijzondere plek.

In de Romeinse tijd kwam er in en rond de aangrenzende Brunsummerheide een keramische industrie tot ontwikkeling. Die hield tot laat in de Middeleeuwen stand. Van hieruit werd tot diep in Duitsland en Frankrijk aardewerk verhandeld. Halverwege de negentiende eeuw werd de economische waarde van het gebied herontdekt. Grondboringen die rond 1870 werden uitgevoerd, deden vermoeden dat in de beddingen van de rivieren die door dit moerasgebied liepen, zoals de Rode Beek, dikke lagen bruinkool waren geconserveerd. In 1908 werd bevestigd dat er zowel in Brunssum, en speciaal in de Brunsummerheide, als in Heerlerheide zeer veel bruinkool in de grond zat. Op een aantal plaatsen vormde deze bruinkool de deklaag van superieur zilverzand dat sinds de Eerste Wereldoorlog werd gebruikt in de porseleinfabrieken van de Sphinx en Céramique in Maastricht en in de glasfabrieken van Philips in Eindhoven.

Tegenwoordig wordt de Brunsummerheide breed in Nederland geassocieerd met de moord op het jongetje Nicky Verstappen aan de Waubachse kant van dit heidegebied. Als kinderen speelden wij 's zomers en 's winters geregeld aan de Heerlense kant ervan, met name op en rond

een heuvel die de Heksenberg wordt genoemd. Er werd verteld dat lang geleden op die berg niet alleen heksen werden verbrand, maar ook misdadigers werden opgehangen. Waarschijnlijk een verhaal dat dateerde uit de tijd van de bokkenrijders want die spookten ook in Heerlerheide rond. Niet voor niets heet de plaatselijke carnavalsvereniging De Bokkenrijders. Een aantal inwoners van Heerlerheide spiegelde zich in mijn jonge jaren nog wel aan deze naam. Het was voor hen een soort van geuzennaam die een zekere afkeer van de Nederlandse overheid verwoordde en de hang naar een vrij eigen leven in een land zonder grenzen vertolkte. Een enkeling heeft zich in het nabije verleden ontpopt tot een van de grootste en meest sluwe drugshandelaren van het land.

De wereld van de familie Eggen aan het Lindeplein in Brunssum

Mijn moeder schreef zich Antonetta Eggen maar werd meestal bij haar derde voornaam (Elisabeth) Lies genoemd. Zij kwam als tiende van twaalf kinderen – negen meisjes en drie jongens – op 19 november 1910 ter wereld in een groot huis dat haar vader, Andreas, en haar moeder, Maria Herinx, aan het Lindeplein in Brunssum hadden gebouwd. Andreas Eggen was de zoon van Martinus Eggen die op 6 mei 1834 was geboren in Hulsberg en hier in 1859 was getrouwd met Maria Hendrix die op 28 juli 1834 in Brunssum het levenslicht had aanschouwd. In 1862 verhuisden zij en hun eerste twee kinderen naar laatstgenoemde gemeente. Zij gingen wonen op de Bouwberg, in het voormalige jachthuis bij het kasteel Op Genhoes dat in 1648 werd gebouwd door de adellijke familie Vos en van 1694 tot 1872 onafgebroken werd bewoond door de uit Italië stammende adellijke familie De Negri. Andreas was het zesde van hun negen kinderen en kwam op 10 augustus 1869 ter wereld. Hij trouwde op 24 januari 1894 met Maria die twee jaar na hem, op 8 juli 1871, in Brunssum was geboren.

Zij vormden een vermogend en ondernemend stel. De basis van hun vermogen bestond uit grond, veel grond: het grootste deel van de kern van het huidige Brunssum. Hun ondernemingslust spreekt niet alleen uit het feit dat zij in het huis aan het Lindeplein een winkel in huishoudelijke artikelen openden. Eerder al, in 1899, hadden zij een steenbakkerij opgericht, zo ongeveer op de plaats waar tegenwoordig het cultureel centrum is gelegen, toepasselijk de Brikke Oave genoemd. In 1920 was daar een tweede steenbakkerij bij gekomen.

Ook de bouw van een smederij, in de jaren twintig omgedoopt tot machine- en constructiewerkplaats, laat zien dat zij op uiteenlopende manieren de kansen grepen die de opkomende mijnindustrie bood. In 1915, midden in de Eerste Wereldoorlog, kregen zij van de Pruisische overheid vergunning om tot 15 kilometer op Duits gebied aardappelen, fruit, eieren en gevogelte te verkopen.

Hun voornaamste wapenfeit vond volgens de overlevering plaats in 1917. De nv Bergerode wilde toen gebruik gaan maken van haar concessies voor de ontginning van bruinkool op een aantal plaatsen in Heerlen, Brunssum en Schinveld. Een van deze plaatsen lag uitgerekend midden in de weilanden van mijn grootouders waar ook de klei werd gewonnen die nodig was voor de steenbakkerij. Hier moest Brunahilde II komen, een groeve waar bruinkool in dagbouw laag voor laag kon worden afgegraven. Om deze ontginning te kunnen starten moest nv Bergerode natuurlijk eerst de nodige grond van de familie Eggen verwerven. En dit viel volgens een ambtenaar van de gemeente Brunssum die de onderhandelingen van dichtbij meemaakte, niet mee, want met 'een echte Eggen' was het volgens hem kwaad kersen eten. Er moest dus langdurig en intensief worden gepraat voordat zij het eens werden over de prijs: 100.000 gulden.

Vervolgens kregen mijn grootouders de keuze of zij dit bedrag in aandelen, obligaties, waardepapieren of geld wilden ontvangen. Zij wezen dit aanbod echter van de hand. Gegeven de oorlogsomstandigheden en de daarbij behorende economische en financiële onzekerheden heel begrijpelijk. Er moest worden uitbetaald in goud, in tienduizend gouden tientjes. Zelfs voor nv Bergerode viel het niet mee om zo veel van die tientjes bij elkaar te brengen, maar zij had geen keus want mijn grootouders hielden voet bij stuk: het was dit of het was niets. Het eind van het liedje was dat nv Bergerode toegaf en een ware goudschat afleverde op het Lindeplein, in de termen van deze tijd een schat van een paar miljoen euro.

Hoe dan ook, na de nodige voorbereidende werkzaamheden werd in december 1918 begonnen met de afgraving en werd er door mannen met een pikhouweel tot en met augustus 1919 406.000 ton bruinkool gewonnen, tot op een diepte van 20 meter. De bruinkool die was losgehakt, werd in kleine wagentjes via een smalspoor met een handlier schuin naar boven getrokken en hier overgeladen op karren. Die brachten het 'bruine goud' naar de fabriek Carisborg in

de Passart waar er briketten voor kachels van werden gemaakt. De exploitatie van de groeve Brunahilde II moest in 1919 abrupt worden gestaakt omdat men bij de graafwerkzaamheden onverhoeds was gestoten op een watervoerende Feldbissbreuk en de groeve in een mum van tijd onder water liep. De arbeiders konden volgens een ooggetuige maar net het vege lijf redden. De afgraving werd onmiddellijk stilgelegd maar werd ook niet meer heropgestart omdat na afloop van de oorlog de vraag naar bruinkool enorm terugliep. Zo ontstond de mooie vijver die samen met het omringende park nog altijd het middelpunt van Brunssum vormt.

Het weiland dat nodig was voor de aanleg van het Lindeplein werd door de gemeente Brunssum aangekocht van de familie Eggen na de bouw van een nieuw ('het oude') raadhuis om de toestroom van mensen te kunnen opvangen die van overal in Europa kwamen werken in de mijnindustrie. Dit raadhuis werd in maart 1919 in gebruik genomen. Later, in de jaren dertig, schonken mijn grootouders een deel van de weilanden achter het huis aan de Broeders van Maastricht voor de bouw van een klooster dat zij daar wilden vestigen om een lagere jongensschool in Brunssum op te kunnen richten. Mijn jongste broer Léon kocht vele decennia later, toen de broeders het klooster alweer van de hand hadden gedaan, het deel van de tuin terug waar de toegangsweg tot het klooster lag. Hij bouwde er een huis dat hetzelfde huisnummer heeft als indertijd dat klooster: Kruisbergstraat 45.

Ik had natuurlijk geen weet van al deze dingen toen ik als jonge jongen in Brunssum ging spelen bij mijn neven Cor Hautvast en Jan Eggen. Wel viel mij op dat nogal wat ooms en tantes in vrij grote (winkel)panden woonden aan het Lindeplein. Zoals ook het grote aantal neven en nichten, ruim vijftig, in het oog sprong. Het was lange tijd vrij lastig om te weten wie (van) wie was. Zij kwamen met hun wederhelften veelal alleen samen ter gelegenheid van begrafenissen. Af en toe werd de hele familie uitgenodigd voor een soort van reünie.

De verwerving van grond voor de winning van bruinkool verliep trouwens niet alleen in Brunssum maar ook elders met de nodige problemen, onder meer op Heerlerheide. Nv Bergerode had hier van de nv Carisborg in 1916 de opdracht aangenomen om tussen de Schelsberg en de Heerenweg de concessie voor de bruinkoolgroeve Carisborg II te exploiteren. Toen het aannemersbedrijf Van Hattum en Blankevoort voor de nv Bergerode met zwaar materieel het terrein be-

gon klaar te maken voor de ontginning, deed zich meteen een zwaar conflict voor. Zonder enig overleg met de mensen die er woonden werd door tientallen onbekende Hollandssprekende arbeiders onder leiding van de jonge Klaas Blankevoort het hele terrein in een hoog tempo kaalgeslagen: huizen, vee, bomen, alles werd zonder pardon uit de weg geruimd. Toen vervolgens begin 1917 bleek dat het moeilijk was om de bruinkool en masse af te voeren, besliste de regering om met troepen van de genie niet alleen een spoor aan te leggen waarop met zware locomotieven de kipwagens uit de groeve konden worden getrokken maar ook een spoordijk aan de noordkant van de groeve te bouwen zodat de bruinkool langs de Kopkensmolen richting Heerlen-Centrum kon worden vervoerd.

De wereld van de familie Fijnaut op Klein-Brabant in Waterlandkerkje

Mijn vader schreef zich Charles Ludovicus Fijnaut en werd door goede bekenden Charel genoemd. Hij werd geboren op 3 februari 1906 en was de oudste van de vier zonen van Jan Fijnaut en Emma Verheye uit Klein-Brabant, een gehucht met vier huizen bij Waterlandkerkje, een dorp dat tegenwoordig deel uitmaakt van Oostburg. Hij werd geboren op 15 juli 1877, zij op 15 maart 1881. Zij trouwden in Waterlandkerkje op 4 mei 1905. Dit was echter niet zoals hij het zich voordien had voorgesteld.

In 1901, 24 jaar oud, ging hij – met een ticket dat hij had betaald met het geld dat hij had verdiend door als remplaçant op te treden voor iemand die was opgeroepen voor militaire dienst – met twee neven met de Holland-Amerika Lijn naar de Verenigde Staten. Hij zocht daar aansluiting bij familieleden die al rond 1890 naar Amerika waren geëmigreerd en onder de naam Finewood vooral waren neergestreken in en rond de stad Rochester in Upstate New York. De reden waarom deze familieleden waren vertrokken en hij hen achterna ging was dat het in het West-Zeeuws-Vlaanderen van toen nagenoeg onmogelijk was om je maatschappelijk of anderszins te ontplooien. De meeste grond was eigendom van gefortuneerde Belgische en Franse families en werd voor veel geld verpacht aan boeren. Dus wie niet over eigen grond en/of eigen ander vermogen beschikte, maakte in deze quasifeodale omgeving geen kans.

Mijn grootvader bleef drie jaar in de Verenigde Staten, van 1901 tot

1904, en had daar, zoals hij vaak aan mijn vader vertelde, de tijd van zijn leven. Hij zag niet alleen dat de familieleden daar alle kansen hadden om een eigen bedrijf in de landbouw, de veeteelt, de fruitteelt, de bosbouw en de wegenbouw te ontwikkelen maar dat zij zich daar ook vrijelijk konden uitleven in hun passies: de jacht en de visserij. Hij werkte hard bij bedrijven van de familie om het geld te verdienen dat hij nodig had om zelf in Amerika ook een goed bestaan te kunnen opbouwen. Maar hij wilde dat doen samen met het meisje dat in Waterlandkerkje was achtergebleven. In 1904 keerde hij dan ook terug naar Nederland om haar op te halen. Toen moest hij echter vaststellen dat zij niet de oversteek naar de Verenigde Staten durfde te maken ook al waren diverse van haar eigen familieleden eerder al geëmigreerd naar het beloofde land. Haar weigering om mee terug te gaan was een enorme tegenslag voor hem, want dit betekende dat hij zich weer op de een of andere manier moest voegen in de verhoudingen van de gesloten samenleving in en rondom Waterlandkerkje.

Hij ging echter niet bij de pakken neerzitten maar besteedde een groot deel van het geld dat hij in Amerika had verdiend, aan de aankoop van een oud huis met 22 are grond in Klein-Brabant en aan een aantal hectaren landbouwgrond langs de weg van IJzendijke naar Oostburg. Het oude huis liet hij al vlug afbreken en vervangen door een, naar de verhoudingen van toen, vrij groot woonhuis, met een aparte keuken en kelder, een ruime woonkamer, plus een zolder met twee slaapkamers. Achter het huis kwam een schuur met plaats voor twee paarden, een koe en kleinvee: varkens, geiten en kippen. Daarnaast stond een grote houten Vlaamse schuur voor het dorsen van graan, het slaan van vlas, het malen van bieten, het drogen van bonen en uien, en het bergen van aardappelen.

De grond achter deze drie opstallen werd deels gebruikt als groenten- en bloementuin en deels als wei voor het vee. In deze wei stonden allerlei appel-, peren- en pruimenbomen, en een hele mooie mispelaar. De tuin en de wei werden aan de achterkant afgezoomd door een brede kreek, de Blontrok, die was verbonden met het Groote Gat. Die kreek zat in die tijd vol vis, in het bijzonder paling. In mijn herinnering was deze plek in de lente en de zomer – ook door de grote knotwilgen, de bloeiende meidoorns en de ritselende populieren langs de kant van de weg – een paradijs voor mensen en dieren.

Maar hoe mooi deze plek ook was, zij kon mijn grootvader Amerika

natuurlijk niet doen vergeten. Hij las alles wat er over Amerika in Oostburg te krijgen was. Op zondag na de mis praatte hij op het plein voor de kerk – uitsluitend in het Engels! – met de mannen die ook daar waren geweest en die hierom ‘de Amerikanen’ werden genoemd. En natuurlijk was het fijn dat hij – ook omdat hij in Amerika was geweest – voor veel mensen in de streek op tal van gebieden een vraagbaak was. Hij zat enkele jaren in de gemeenteraad van Waterlandkerkje om de belangen van de mensen in het dorp te behartigen. Dit alles verzachtte echter niet de pijn van het verlies aan vrijheid, en dus aan perspectief, dat hij aan de andere kant van de Atlantische Oceaan had geproefd. De boerderij die hij had gebouwd, maakte dat hij gelukkig financieel zelfstandiger was dan veel anderen in de buurt en dat hij dus niet, zoals zij, constant verplicht was om werk te zoeken bij de grote boeren.

Overigens waren de Finewoods en de Verheyes hun neef en nicht in Waterlandkerkje ook niet vergeten. Van tijd tot tijd schreven zij brieven over de ontwikkelingen in het land, in de familie en in het bedrijf. Die brieven straalden veel onderlinge genegenheid uit. Meer dan eens wensten zij elkaar duizenden groeten toe. Hierom is het niet zo verbazingwekkend dat Charles Verheye uit Shadeland, Tippecanoe County, Indiana, hen en dertig andere neven en nichten in 1920 royaal liet delen in zijn erfenis.

Die familiale warmte voelde ik ook nog toen ik in 1997, tijdens mijn verblijf als gasthoogleraar aan New York University School of Law, naar Rochester reed om een indruk te krijgen van de stad en de streek waar veel van de Finewoods waren neergestreken en om te kijken of ik er op goed geluk contact zou kunnen krijgen met een van hen. Een andere reden waarom ik deze rit wilde maken, was dat ik onderweg graag de roemruchte gevangenis van Auburn in ogenschouw wilde nemen en de Niagara Falls wilde bezichtigen. Hoe dan ook, toen ik was aanbeland in het hotel in Rochester en op de kamer de telefoon-gids opensloeg, stond er inderdaad een lange rij Finewoods. Op goed geluk heb ik toen de eerste in de rij gebeld en gevraagd of zij het leuk zouden vinden als ik hen de volgende dag zou komen bezoeken. Mijn gesprekspartner antwoordde dat het beter zou zijn om naar zijn oude vader te gaan, in een buitenwijk van Rochester, want die wist meer dan zij over de familie.

De volgende dag ben ik daarheen gereden en zag tot mijn stomme

verbazing dat de man die in de deuropening vol ongeduld op mij stond te wachten, als twee druppels water leek op mijn eigen vader. Over Darwin gesproken! Hij vond het fantastisch dat een ver familielid, en nog wel een professor, helemaal uit New York City – hij was er zelf nog nooit geweest – naar Rochester was gereden (een 540 kilometer) om Finewoods te bezoeken. Vervolgens heb ik uren met hem en zijn vrouw gepraat over het bestaan dat zij en andere leden van de familie hadden opgebouwd en leidden. Hij zag zichzelf nog bij zijn grootmoeder op schoot zitten terwijl zij Nederlandse kinderliedjes zong. Van sommige kende hij wel nog de melodie maar kon hij de tekst niet meer reproduceren. Geroerd namen wij later op de dag afscheid van elkaar.

De verbindende schakels: mijn vader en moeder

Het lag niet voor de hand dat de familie Fijnaut op een gegeven moment verbonden zou worden met de familie Eggen. Alleen al de geografische afstand tussen deze twee families op zulke uiteenlopende en moeilijk bereikbare plekken in het land was hier een stevig obstakel voor. Het was mijn vader die voor de verbinding tussen het ene gezin en het andere zorgde. Hij werd in 1906 geboren en doorliep met veel vlijt en groot gemak de lagere school in Waterlandkerkje. Hij volgde geen verdere opleiding maar hielp bovenal zijn vader op de boerderij of ging met hem jagen of vissen, ving mollen om de velletjes voor 1 gulden te verkopen aan Belgische handelaren, hoedde voor wat geld de koeien bij andere boeren in de streek et cetera. Verder speelde hij trompet in de fanfare van het dorp.

Wat hij verder moest met zijn leven, was een vraag die ook door toedoen van de Eerste Wereldoorlog – de ‘dodendraad’ liep aan de rand van het Groote Gat – niet gemakkelijk viel te beantwoorden. Op een gegeven moment zijn vader achternagaan en naar Amerika emigreren was niet direct een optie. Wat hem in die gevaarlijke tijd meer aansprak waren de vele militairen, douaniers en marechaussees aan de Belgische grens. Als hij die te paard over de dijken zag trekken, zei zijn gevoel hem dat hij zijn toekomst in die richting moest zoeken. Op de achtergrond speelde mee dat op 26 oktober 1904 in Chaam een ver familielid, Johannes Fijnaut, opperwachtmeester van de Koninklijke Marechaussee, hoofd van de brigade aldaar, was doodgeschoten door een stroper. Hij was een van de eerste jonge mannen uit Zeeuws-

Vlaanderen die bij het Wapen waren aangenomen. Zijn voorbeeld liet zien dat het niet onmogelijk was om langs deze weg je heil ergens anders in Nederland te zoeken.

Kort voordat hij in militaire dienst moest, op 4 oktober 1926, kwam hij terug uit Frankrijk waar hij bij Zeeuwse boeren in de Vallée de Chevreuse had gewerkt. Door toedoen van zijn vader was hij ingeloot met nummer 4. Dit vond hij helemaal niet erg. Integendeel, hij was blij dat hij was ingeloot want dit bood de eerste serieuze kans om uit Zeeuws-Vlaanderen weg te komen. Dat witte papiertje met het nummer 4 was het toegangsbewijs tot het andere leven waar hij zo naar uitzag. Omdat hij zich na de loting had opgegeven voor de cavalerie moest hij zich die vierde oktober melden op de kazerne van het Tweede Regiment Huzaren in Breda, de Trip van Zoudtlandkazerne, en werd daar ingedeeld bij het derde eskadron. Enkele dagen later moesten de rekruten al opzadelen omdat er een besmettelijke ziekte was uitgebroken onder het personeel.

Hierom werd het regiment naar Tilburg overgeplaatst, naar een kazerne aan de Bredaseweg, de Kromhoutkazerne. Hier kregen de nieuwkomers het eerste onderricht in het verzorgen van de paarden, het opzadelen en berijden et cetera. Na enige tijd ging het eskadron terug naar Breda voor het vervolg van de opleiding van zes maanden: stappen, draven, galopperen, springen, exercities te paard, en manoeuvres binnen en buiten de kazerne. Daarna begon het echte werk zoals oefeningen met enkele regimenten in de Achterhoek. Omdat hij in Waterlandkerkje trompet had leren spelen werd hij aangeduid als een van de acht staftrompetters en reed sindsdien, als het eskadron uitrukte, op een heel goed paard direct achter de ritmeester om alle mogelijke signalen te blazen. Foto's uit die tijd laten zien hoe goed hij zich in Breda op z'n plaats voelde.

Op 31 december 1927 zou dit leven voorbij zijn. En wat dan? Omdat hij per se door wilde naar de Koninklijke Marechaussee, had hij tijdig allerlei stappen gezet om dat voor elkaar te krijgen. In het voorjaar van 1928 kwam het verlossende bericht dat dit het geval was en dat hij zich op 4 oktober moest melden op het Depot, de Koning Willem III-kazerne in Apeldoorn, om te worden ingelijfd bij de beredenen. Aangekomen op de kazerne werd hij met 23 andere nieuwelingen ontvangen door een adjudant die met zijn vader in militaire dienst was geweest. Die maakte hem meteen hoofd van een van de twee klassen van twaalf